

Domácí násilí: přirozený jev?

K postojům české společnosti k problematice domácího násilí

SIMONA VYMĚTALOVÁ**

Sociologický ústav AV ČR, Praha

Domestic Violence: A Natural Phenomenon?

Abstract: The paper introduces the phenomenon of domestic violence, which is quite a new topic in Czech sociology. The author uses data collected from the sociological research '1999 Safety Risks' which was accomplished in May 1999. One part of this research was devoted to the subject of violence in the family. The theoretical part of the article deals with some specific phenomena of the general problem in question, including certain myths closely associated with it. The family with its original structure and character as a specific 'place of conflict' is also discussed. An analysis of the attitudes and tolerance of Czech society towards violent forms of behaviour between partners as well as towards the physical punishment of children represents the key part of the article. In both cases (violent behaviour between partners and the physical punishment of children) the author uses factor analysis to define three main lines of violent behaviour. The factor scores then form a basis for the multivariate analysis to make the best possible picture of attitude differences within several social groups, particularly between men and women, and contrasts due to different levels of education. Significant variances from both of these viewpoints have been discovered and are discussed. The last part of the paper is devoted to analysing and specifying the main external distress factors that play a very important role within the developments of violent forms of behaviour in the family.

Sociologický časopis, 2001, Vol. 37 (No. 1: 103-121)

O domácím násilí¹ se v české společnosti (zatím) příliš nemluví. Jde přitom o problém, který vždy existoval a neoficiální statistiky napovídají, že frekvence projevů domácího násilí se pravděpodobně zvyšuje [Gelles a Straus 1988: 107];² dá se tak předpokládat, že toto téma ze soudobé společnosti jen tak nezmizí. Zatímco zejména v americké sociologii je násilí v rodině věnována poměrně velká pozornost [srv. např. Ardivini-Brooker a Caringella-MacDonald 2000, Baba 2000, Kingsnorth a MacIntosh 2000, Onyeozili 2000, Worden a Carlson 2000], u nás se vědci – nemluvě o laické veřejnosti – danému problému stále spíše vyhýbají. Není těžké odhadnout příčiny tohoto „nezájmu“ či nechuti, v lepším případě zkresleného vnímání celé problematiky ve smyslu buď popírajícím („něco takového není možné...“), nebo odsuzujícím („to se mi nemůže stát...“). Jde totiž o velmi specifickou oblast života společnosti. Specifickou rozhodně ve smyslu vysoké

*) Stať prezentuje část výsledků výzkumu „Bezpečnostní rizika 1999“ (grant MV ČR 1998/2000/001).

**) Veškerou korespondenci posílejte na adresu: Mgr. Simona Vymětalová, Sociologický ústav AV ČR, Jilská 1, 110 00 Praha 1, tel. (02) 2222 1663, fax (02) 2222 0143, e-mail vymetal@uiv.cz

¹) Tímto pojmem označujeme všechny projevy fyzického, psychického a sexuálního násilí páchaného mezi jednotlivými členy rodiny, v naprosté většině páchaného muži vůči ženám (manželkám, družkám, partnerkám) a částečně i vůči dětem, rodičům a prarodičům.

²) Viz též Bílý kruh bezpečí.

míry intimity zkoumaných jevů, „citlivostí“ tématu, ale možná ještě více ve smyslu existence silných předsudků velké části společnosti vedoucích až k mytologizaci celé oblasti. K tomu určitě přispívá i nejasná terminologie, existence různých definic, což logicky vede k zamlžování celého problému a k projekcím, které každý jednotlivec do problému různým způsobem vnáší.

V první části stati se pokusíme objasnit, jak se tyto mýty (často nevědomě) vyznačované nejen širokou veřejností, ale mnohdy i některými odborníky v sociálních vědách, zhruba projevují a jak zasahují do společenského vědomí v této specifické oblasti. Ve druhé části se zaměříme na analýzu postojů české veřejnosti k některým projevům domácího násilí.

Referenční rámec výzkumu domácího násilí

V květnu roku 1999 provedla agentura UNIVERSITAS v rámci grantu Ministerstva vnitra ČR průzkum „Bezpečnostní rizika 1999“, který se v hlavní části týkal bezpečnostní situace v České republice, problematiky trestných činů, kriminality a násilí. Část tohoto průzkumu a dále přiložená samostatná anketa přitom byly speciálně věnovány zjištění hlavních trendů a souvislostí v problematice domácího násilí. Cílem anketního šetření a dílčí části průzkumu „Bezpečnostní rizika 1999“ bylo postižení základních souvislostí na poli domácího násilí.

Samostatná anketa týkající se specifického tématu domácího násilí byla přiložena ke standardizovanému dotazníku a probíhala tak paralelně s průzkumem „Bezpečnostní rizika 1999“ („Rizika 1999“), který byl realizován metodou standardizovaných rozhovorů v květnu 1999 na celém území České republiky. Dotázáno bylo celkem 1 361 respondentů starších 14 let (od 15 let včetně), přičemž použité kvóty (věk, pohlaví, vzdělání, ekonomická aktivita) zajistily reprezentativitu výběrového souboru.

V případě ankety respondenti sami vyplňovali zhruba 25 otázek na odděleném listu, výsledky anketního šetření jsou zpracovávány samostatně. Z celkového počtu původně oslovených respondentů (1 361) se ankety zúčastnilo 900, tzn. celková návratnost činí 66 %.

Ačkoli anketní soubor respondentů nezajišťuje plnou reprezentativitu výsledků, představuje bázi pro velmi solidní odhady některých trendů. Následující tabulky ukazují odhad četnosti výskytu některých forem násilného chování mezi partnery, jak ze strany oběti, tak ze strany agresora.

Na základě výsledků šetření tak lze odhadnout, že s alespoň některou ze zmiňovaných forem fyzických útoků má v České republice zkušenost přibližně třetina obyvatel, přičemž ženy se stávaly obětí násilných útoků častěji než muži.³ Vedle toho celkem 13,4 % žen a necelých 5 % mužů přímo odpovědělo, že byli v průběhu svého života fyzicky napadeni svým (současným či bývalým) partnerem či partnerkou.

³ I když přesnou míru viktimizace manželským partnerem či druhem nelze nikdy přesně zjistit, tyto odhady jsou srovnatelné, i když zpravidla vyšší, i s výsledky průzkumů v některých dalších státech. Např. ve výzkumu „Statistics Canada's 1999 General Social Survey on Victimization“, který proběhl v roce 1999 v Kanadě, 28,5 % žen a 21,9 % mužů uvedlo, že mají zkušenost s fyzickým násilím ze strany manžela či partnera [Johnson a Bunge 2000]. Ve Velké Británii v roce 1999 („The British Crime Survey“) to bylo 26 % žen a 17,3 % mužů [Mirrlees-Black 1999] a v USA ve stejném roce („The 1996 National Violence Against Women Survey“) 21 % žen a 7,3 % mužů [Tjaden a Thoennes 2000].

Do výzkumu byly zahrnuty rovněž položky týkající se psychických forem vydírání: asi 18 % žen uvedlo zkušenost se „záměrným a systematickým odepíráním finančních prostředků na domácnost“, vydírání ve formě „hrozeb rozvodem či rozchodem“ se týkalo 20 % dotázaných žen. Se „soustavným sražením sebedůvěry nebo slovním ponižováním“ se ze strany otce setkala 43 % mužů a 34 % žen, ze strany manžela či partnera (resp. manželky či partnerky) 22 % mužů a 25 % žen.

Zajímavé výsledky přináší i část šetření věnovaná zkušenostem s fyzickými tresty a s fyzickými útoky ze strany blízkých rodinných příslušníků. Ukázalo se, že tělesné tresty patří v české společnosti mezi běžné prostředky výchovy. Např. celých 75 % mužů a 68 % žen se běžně setkávalo s „lehčími formami“ fyzických trestů, jakou je facka či pohlavek. I „těžší“ trest, jako je „výprask předmětem“, však zažilo celých 72 % mužů a 56 % žen. Zajímavým výsledkem je rovněž skutečnost, že celkem 17,2 % mužů a 13,4 % žen uvedlo, že byli alespoň jednou fyzicky napadeni vlastním otcem.

Podrobná analýza výsledků ve formě „Závěrečné zprávy“ byla předána na MV ČR spolu s dalšími výstupy grantu a je též k dispozici u autorky článku.

Tabulka 1. Podíl dotázaných, kteří se stali obětí, resp. pachatelé daného druhu násilí

	oběti				pachatelé			
	muži		ženy		muži		ženy	
	abs.	%	abs.	%	abs.	%	abs.	%
facka	69	16,7	101	20,8	70	16,9	79	16,3
házání předmětů	61	14,7	39	8,0	27	6,5	71	14,6
tahání za oděv	30	7,2	42	8,6	24	5,8	22	4,5
tahání za vlasy	11	2,7	18	3,7	7	1,7	9	1,9
prudké strčení, smýkání, sražení	25	6,0	59	12,1	28	6,8	16	3,3
škracení	10	2,4	13	2,7	5	1,2	6	1,2
škrábání, kroucení rukou	20	4,8	18	3,7	3	0,7	18	3,7
udeření rukou	28	6,8	48	9,9	25	6,0	23	4,7
udeření nějakým předmětem	16	3,9	12	2,5	7	1,7	14	2,9
sexuální obtěžování, osahávání	12	2,9	29	6,0	14	3,4	3	0,6
vynucený sexuální styk	14	3,4	33	6,8	9	2,2	3	0,6
jiná forma násilí	9	2,2	13	2,7	8	1,9	8	1,6
celkem napadení	120	29,0	170	35,0	119	28,7	147	30,2
celkem mužů/žen	414		486		414		486	

Mýty

Jak společnost vnímá jevy charakterizované jako domácí násilí? Budeme-li uvažovat v obecné rovině, můžeme definovat několik charakteristických mýtů v oblasti postojů k domácímu násilí, tak jak je popsal R. Gelles [Gelles a Straus 1988]. Na tomto místě shrňme pouze to podstatné:

– Lidé často přeceňují nebo naopak podceňují rozsah domácího násilí. V USA v 60. letech, kdy se těmto problémům začala věnovat značná pozornost,⁴ došlo k téměř epide-

⁴) V roce 1962 vyšel v *Journal of the American Medical Association* článek „Battered Child Syndrome“, jehož autorem byl Dr. C. Henry Kempe a který podle většiny odborníků představuje roz-

mickému nárůstu jak odborných, tak zejména populárních článků a komentářů na toto téma, což zapříčinilo obecný pocit velké části populace, že násilí je „všudypřítomné“ a že existuje v každé druhé rodině.⁵ K tomu přispěly (jak již bylo řečeno) kromě jiného nejasné definice, takže veřejnost byla – a stále je – zahlcena množstvím naprosto různorodých „odhadů“ rozsahu násilných činů lišících se v řádech tisíců – ovšem vycházejících z různých definic jevů a užívajících různou metodiku. Na druhé straně mnozí vidí v domácím násilí silný aspekt výlučnosti: týká se pouze marginální části populace (viz dále).

- Násilí v rodině se děje podle modelu „útočník je psychotická osobnost“, je nemocný, popř. „není normální“, oběť je naproti tomu „bezbranná a nevinná“. Tento stereotyp velmi podporují média, zaměřující se na největší „senzace“, na nejtěžší případy domácího násilí. Lidé pak snadno dojdou k pocitu „tohle mohl udělat pouze nemocný člověk“. Následně pak vnímají problém jako něco, co se jich netýká, co se nemůže stát „běžnému občanu“, ale pouze lidem „divným, nemocným“.
- Velmi rozšířeným mýtem je představa, že násilí se děje pouze v rodinách sociálně exkludovaných, žijících „na okraji společnosti“. Znovu se zde projevuje snaha o popření v zájmu vlastní bezpečnosti: „chtění“ vidět tyto jevy jako něco, co se v běžné rodině stát nemůže. S tím velmi úzce souvisí i další mýtus spočívající v přesvědčení, že reálnými původci domácích násilných činů jsou drogy nebo alkohol. Ti, kdo věří v tento druh vysvětlení, často argumentují tím, že alkohol odbourává zábrany, nutí jedince chovat se asociálně a činí ho nezodpovědným za své jednání.
- S mýtem sociální izolovanosti rodin, ve kterých se odehrává domácí násilí, se pojí představa, že cyklus násilí je fatální: kdo byl v dětství či mládí zneužíván či týrán, bude se nevyhnutelně chovat stejně vzhledem ke svým dětem.
- Konečně, velmi nebezpečným mýtem je přesvědčení, že ženám jakožto obětem domácích útoků se násilné chování v podstatě líbí (jinak by násilníka opustily), nebo že si ho zaslouží (svým chováním partnera provokují, jinak by se nemohl chovat tak hrubě).

Není naším úkolem zde demonstrovat, proč a v čem zejména jsou tyto mýty mylné: to udělal již zmíněný R. Gelles na základě rozsáhlých výzkumů [Gelles a Straus 1988]. Pokusme se na tomto místě spíše o určení skutečností, které ke vzniku těchto postojů mohly vést, pomáhaly jim rozvíjet se a přetrvávat do dnešních dnů.

Rodina: dějiště konfliktů

Rodina představuje pro dnešního člověka jednu z mála jistot. Její narušení či narušování v podobě násilných incidentů mezi jednotlivými členy vyvolává pocity ohrožení a strachu ze sociálního chaosu. Společnost toužící po určitém sociálním řádu vidí v násilných činech spáchaných v rámci tak intimního a „základního“ společenství, jakým je rodina, porušení identity a hlavně předvídatelnosti sociálního světa [podrobněji Gelles a Harrop 1989]. Tento fakt také stojí za příčinou častých snah toto násilí skrýt či potlačit je, a to jak objektivně (před „zraky veřejnosti“), tak subjektivně (před sebou samým). Případná intervence ze strany jak neformálních struktur (sousedé, známí, přátelé, ale i členové širší

hodující zlom ve vnímání problematiky zneužívání dětí a násilí na dětech odbornou i laickou veřejností.

⁵) Zneužívání dětí bylo označeno jako pátá nejčastější příčina úmrtí malých dětí, podrobněji viz [Straus a Gelles 1986].

rodiny), tak oficiální (policie, sociální pracovníci) je těmito faktory velmi ztěžována, což je také příčinou všeobecné neochoty se do jevů tohoto typu vměšovat – východiskem z vlastních pochybností pak bývá stanovisko v podobě „to je soukromá rodinná záležitost“.

Na druhé straně rodina jakožto specifické společenství již svým charakterem vznik násilí – a následně i jeho „praktikování“ – snadno umožňuje. Značný stupeň intimity vztahů, vysoce soukromý charakter rodinného prostředí, nerovnoměrné rozložení moci a statusu mezi jednotlivými členy – to vše napomáhá vzniku, rozvoji a často i dlouhodobému přetrvávání (bez vědomí i zásahů „veřejnosti“) násilného chování v rámci rodinných vztahů. Pomyslné „náklady“ ve smyslu toho, co svým chováním útočník riskuje ztratit, jsou přítom – alespoň zdánlivě – ve srovnání s okamžitým „ziskem“ velmi nízké: rychlé uvolnění napětí či stresu, získání respektu, moci, posílení sebedůvěry a sebeuznání – to vše představuje relativně snadno získané atributy vlastního sebehodnocení.⁶

Je nutné zmínit v této souvislosti ještě jednu věc týkající se přijímání násilí obecně. Dá se totiž říci, že v souladu s historickými „tradicemi“ i naše soudobá euro-americká civilizace prvky násilí ve svých kulturních vzorcích i v socializaci jedince toleruje, často přímo podporuje. Násilí, či „užití fyzické síly“ je i v současnosti součástí norem, je chápáno jako způsob řešení interpersonálních problémů [Gelles 1998: 197]. Fyzický střet mezi dvěma muži v podobě protokolárního souboje (dříve) nebo rvačky (dnes) je i v posledních letech společensky uznávaným způsobem řešení sporů [Gelles a Straus 1988: 114]. Na konci 60. let byl v USA proveden celonárodní výzkum týkající se postojů ke kriminalitě jako takové, včetně domácího násilí („Commission on the Causes and Prevention of Violence“). Mezi zjištěnými výsledky byly i následující:

- čtvrtina dospělých mužů a šest z deseti dospělých žen si dokázalo představit okolnosti, ve kterých by považovali, že je „v pořádku“ uhodit svého manžela či manželku,
- 86 % dotázaných odpovědělo, že mladí lidé potřebují „tvrdou disciplínu“,
- sedm z deseti respondentů bylo toho názoru, že pro dobrý vývoj mladých chlapců jsou pěstní rvačky v „přiměřeném množství“ důležité.

K vysoké toleranci společenského vědomí vůči násilnému chování (včetně domácího násilí) bezesporu přispívají i média (zejména TV, film, video) – stačí se podívat na oblíbené filmové hrdiny dětí a mládeže (většinou hojně užívající svých pěsti – v tom mírnějším případě – v boji za práva slabších).

Při analýze postojů k domácímu násilí je třeba si uvědomit všechny výše zmíněné souvislosti. Přítomný společensko-kulturní kontext totiž v rozhodující míře tyto názorové orientace utváří, modifikuje či přímo determinuje.

Postoje k násilí mezi partnery

I když se domácí násilí mezi partnery do zájmu veřejnosti dostalo o poznání později než násilí vůči dětem, v současnosti představuje jedno z velkých témat moderní společnosti a je řešeno jak z pozice sociologické, psychologické, tak z hlediska legislativního. Postoje společnosti však v mnohém zůstávají zakořeněny v tradičním vnímání rodiny, partnerských vztahů a zejména manželských či partnerských rolí. Je na místě zde zmínit, že ve

⁶) Tzv. „Exchange Theory“: násilí je aplikováno, pokud „zisk“ či „odměna“ přesahuje „náklady“. Nejvýznamnější „odměnou“ je zde získání moci či sociální kontroly [Gelles 1998: 197].

výrazné většině případů se jedná o násilí směřované ze strany manžela/partnera ke své manželce/partnerce.⁷

Tabulka 2. „Považovali byste následující formy chování manželů nebo partnerů vůči sobě navzájem za opravdové a nepřijatelné násilí?“ (v %)

	ano, vždy		záleží na situaci		asi ne		neodpověděl	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
facka	39,8	48,9	49,1	42,6	10,9	8,2	0,1	0,3
škrcení	90,0	93,9	5,7	3,1	4,2	2,8	0,1	0,1
strkání, smýkání	64,2	72,3	29,0	22,8	6,6	4,8	0,1	0,1
bolestivé sevření paže, ruky	56,0	63,6	35,9	31,3	7,9	4,9	0,1	0,1
udeření rukou	71,4	79,7	23,1	17,0	5,4	3,1	0,1	0,1
udeření nějakým předmětem	85,5	90,6	10,2	6,6	1,0	2,7	0,3	0,1
tahání za oděv	38,5	45,3	44,3	41,0	16,9	13,6	0,3	0,1
tahání za vlasy	76,2	81,8	17,2	13,9	6,4	4,2	0,1	0,1
házení předmětů	64,1	67,8	26,2	24,9	9,6	7,0	0,1	0,3
bití	91,9	95,8	3,7	1,5	4,2	2,5	0,1	0,1
sexuální obtěžování	71,6	79,4	19,9	15,8	7,9	4,5	0,6	0,3
vynucení sexuálního styku	86,1	92,8	8,2	3,6	5,2	3,1	0,4	0,4
odepírání sexuálního styku	35,5	34,1	37,6	39,2	26,3	26,4	0,6	0,3
psychický nátlak, ponižování	68,6	80,6	23,5	15,4	7,6	3,9	0,3	0,1

Zdroj: „Rizika 1999“.

Obecně lze konstatovat, že česká společnost je ve svých postojích k různým podobám domácího násilí mezi partnery dosti tolerantní. Ačkoli většina vnímá analyzované projevy chování (viz tabulku 2) jako „násilné“, u každé položky existuje větší nebo menší, ovšem nezanedbatelná skupina těch, kteří je za násilí nepovažují nebo jen v určitých situacích. Je přitom zajímavé, že ačkoli ženy obecně považují uvedené formy chování za méně „přirozené“ (přisuzovaly jim častěji násilný charakter) než muži, i u nich vždy existuje jistý podíl těch, které uvedenou formu chování jako násilí nevnímají – a to s vědomím, že je převážně namířeno právě proti ženské části populace.

Jako nejtěžší formy násilných projevů jsou obecně vnímány „bití“, „škrcení“, „vynucení sexuálního styku“, jako nejmírnější „tahání za oděv“ a „facka“. Při analýze postojů podle pohlaví přitom narazíme na určité zajímavé tendence: postoje mužů se ukázaly být velmi výrazně směřovány ke „zlehčování“ zmíněných druhů násilného chování (relativně častěji odpovídali variantou „záleží na situaci“ a „asi ne“). Zatímco např. „facku“ považuje cca 49 % žen vždy za „násilné chování“, u mužů je to pouze necelých 40 %, „strkání, smýkání“ vnímá 72 % žen vždy jako násilí oproti 64 % mužů. I „vynucení sexuálního styku“ – které násilný charakter evokuje již svým pojmenováním – nepovažuje cca 5 % mužů za násilí a 8 % mužů odpovědělo, že „záleží na situaci“. U žen byly tyto podíly nižší, ale za zmínku přesto stojí fakt, že z celkového počtu 671 žen jich 21

7) V 95 % případů; ženy mají cca 10krát vyšší pravděpodobnost stát se obětí domácího násilí ze strany partnera než muži [Gelles 1998: 185]. Ženy také bývají několikanásobně častěji než muži vystaveny riziku těžkých forem fyzických a sexuálních napadení a zranění (bití, škrcení, vyhrožování zbraní, znásilnění). Rovněž psychické důsledky domácího násilí jsou u žen vážnější (vyšší sklon k depresím, nízkému sebehodnocení, pocitům úzkosti, sebeobviňování apod.) [Johnson a Bunge 2000, Cascardi a O'Leary 1992].

nevnímá „vynucení sexuálního styku“ jako násilí a podle 24 jen „podle situace“. Tyto výsledky poukazují na poměrně vysokou toleranci českých občanů vůči projevům domácímu násilí mezi partnery – s tím, že tato názorová tolerance zasahuje – a to ne nezanedbatelnou měrou – i nejčastější (potenciální) oběti – totiž ženy: manželky a partnerky.

Zajímavou pozici mezi analyzovanými druhy násilného chování má násilí psychické, které jakožto specifický druh nátlaku,⁸ zpravidla doprovázejícího fyzické útoky [Gelles a Harrop 1989: 406], výrazně odděluje názory mužské a ženské části populace. „Psychický nátlak, ponižování“ se totiž stal nejvíce diferencující položkou mezi postoji mužů a žen: za „násilí“ je považuje více než 80 % žen oproti pouze 69 % mužů.

Výrazně diferencujícím faktorem v postojích české veřejnosti k formám (potenciálního) násilí mezi partnery je *stupeň dosaženého vzdělání*. Ukázalo se, že spolu s klesajícím vzděláním roste tolerance k jednotlivým podobám napadení. Tato tendence se objevila u obou pohlaví, u mužů však daleko výrazněji.

Kombinovaný efekt vlivu dvou proměnných, v našem případě pohlaví a vzdělání, na utváření postojových orientací umožňuje dobře vizualizovat multivariační analýza na základě průměrů faktorových skóreů.

Pomocí faktorové analýzy lze jednotlivé položky ve formě podob násilného chování mezi partnery (na základě přisouzení „míry násilnosti“ – tři úrovně, viz tabulku 2) seskupit do tří faktorů, viz tabulku 3.

Tabulka 3. Faktorové zátěže pro jednotlivé podoby napadení mezi partnery, rotované řešení

	faktor 1	faktor 2	faktor 3
bití	0,879511		
škrcení	0,823743	0,320199	
sexuální zneužití	0,788376		0,414494
úder předmětem	0,760618	0,388076	
tahání za oděv		0,749109	0,337093
facka		0,701453	
sevření paže	0,285292	0,683068	
strkání	0,352223	0,641166	
házení předmětů	0,296638	0,617346	
tahání za vlasy	0,524554	0,614191	
úder rukou	0,518091	0,597032	
odpírání sexu		0,37467	0,752294
sexuální obtěžování	0,524695		0,64923
psychický nátlak	0,428332		0,615063

Poznámka: Analýza hlavních komponent, rotace Varimax s Kaiserovou normalizací. Uvedeny jsou jen faktorové zátěže větší než 0,25.

Jednotlivé položky sytí tři faktory podle následujícího schématu:

1. faktor: „těžší formy napadení“ (bití, škrcení, sexuální zneužití, úder předmětem);
2. faktor: „lehčí formy napadení“ (tahání za oděv, facka, sevření paže, strkání, házení předmětů);

⁸) Velkým otazníkem stále zůstávají zejména metodologické nástroje sloužící k zachycení rozsahu psychického násilí a rovněž nejasná operacionalizace pojmu [Gelles 1998: 187].

3. faktor: „psychické násilí“ (odepírání sexu, psychický nátlak).

Poznámka: Tyto tři faktory rozhodně nepředstavují tři na sebe navazující „úrovně míry násilnosti“ z hlediska vážnosti napadení. Každý faktor je svým obsahem specifický.

Položky „tahání za vlasy“ a „úder rukou“ sytí první i druhý faktor, „sexuální obtěžování“ první i třetí faktor – tyto indikátory se tak pohybují na rozhraní vždy dvou linií představujících různé podoby násilného chování mezi partnery.

Tabulka 4. Napadení mezi partnery: průměrné faktorové skóry podle pohlaví a vzdělání respondenta

	faktor 1	faktor 2	faktor 3
<i>Muži</i>			
základní vzdělání	0,828799	0,389484	0,19901
vyučení	0,037762	0,105392	0,114771
maturita	-0,0594	0,026299	0,028018
vysokoškolské	0,138953	-0,20725	-0,10965
Muži celkem	0,075368	0,055851	0,055519
<i>Ženy</i>			
základní vzdělání	0,084497	0,040312	0,012714
vyučení	0,019649	-0,04458	-0,15439
maturita	-0,13516	-0,06372	-0,04292
vysokoškolské	-0,20703	-0,23213	0,087617
Ženy celkem	-0,08032	-0,06327	-0,05051
Celkem	-0,00277	-0,00393	0,002303

Multivariační analýza ANOVA (viz obrázek 1) pak na základě průměrů faktorových skóre umožňuje opticky zachytit postojové diference české veřejnosti podle vybraných socio-demografických charakteristik. Zde jsme se zaměřili na vzdělání jednotlivce.

Multivariační analýza potvrdila odlišné vnímání mužů a žen v problematice násilí mezi partnery. V postojové struktuře je pozice žen (až na výjimky, jak se zmíníme dále) obecně blíže k nižší toleranci všech tří druhů napadení. Jasně se vydělují muži se základním vzděláním: jako poměrně svébytná kategorie vyjadřují výrazně nejvíce „liberální“ postoje ke všem třem druhům násilí, a také se svými postoji nejzřetelněji oddělují od ostatních vzdělanostních skupin.⁹

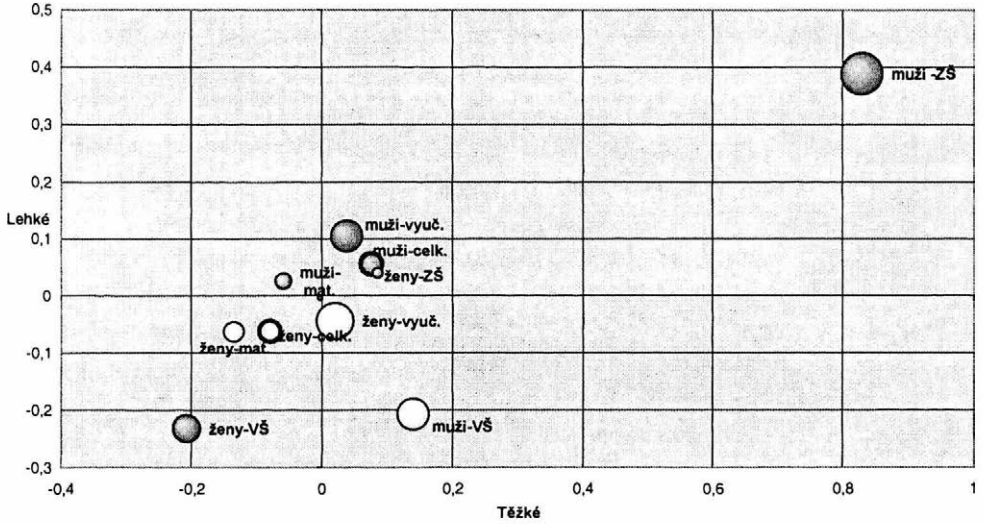
Rozčlenění indikátorů do tří základních skupin umožnilo odhalit některé skryté aspekty celé problematiky: je zajímavé, že zmíněnou linii ve směru „čím vyšší vzdělání jednotlivce, tím nižší jeho tolerance k násilným útokům“ znatelně narušuje postavení zejména vysokoškolsky vzdělaných osob:

– Muži s vysokoškolským vzděláním jsou sice v rámci mužské části nejméně tolerantní k psychickým a lehčím formám napadení, ale co se týče těžších forem, pohybují se okolo průměru.

⁹) Např. „udeření partnera předmětem“ považuje vždy za násilí 88 % mužů vysokoškoláků, ale jen 65,5 % mužů se základním vzděláním, u „facky“ je to 54,2 % oproti 20,7 %, u „sexuálního obtěžování“ 73,5 % oproti 50 %.

– Ženy s vysokoškolským vzděláním jsou relativně nejméně tolerantní k těžším i lehčím formám útoků, u psychických forem násilí je však jejich pozice srovnatelná s „mužským průměrem“.

Obrázek 1. Postoje k násilí mezi partnery – vzdělání

Poznámky: Osy představují faktory tolerance k těžším (osa x, první faktor), lehčím (osa y, druhý faktor) a psychickým (velikost „bubliny“, třetí faktor) formám napadení. „Bubliny“ představují jednotlivé skupiny dotazovaných a jejich umístění v postojové struktuře: znázorňují průměrné faktorové skóre pro jednotlivé faktory za konkrétní skupinu jedinců. Čím vyšší jsou hodnoty faktorových skóre, tím více jsou zobrazené skupiny respondentů tolerantní k daným druhům napadení.

Bílá barva „bublin“ představuje záporné hodnoty průměrného faktorového skóre. Tučně ohraničené „bubliny“ prezentují postoje mužů a žen celkem, tzn. za všechny vzdělanostní skupiny.

Zjištěné výsledky naznačují odlišné vnímání „modelových situací“ spojených s domácím násilím mezi partnery u osob s různým stupněm dosaženého vzdělání. Osoby s nižším vzděláním deklarují ve větší míře „přirozenost“ daných forem chování a ve srovnání s těmi, kdo mají vyšší vzdělání, v nich nevidí tak často násilný prvek. Rozčlenění forem násilného chování do tří základních linií poskytuje hlubší vhled do celé problematiky a naznačuje nejen zajímavé, na první pohled nepostižitelné aspekty, ale i bázi pro navázání dalšího zkoumání postojových orientací.

Velmi zajímavé výsledky ukazují zmiňované postoje k domácímu násilí mezi partnery v porovnání s názory na to, zda by dotazovaní byli někdy schopni fyzického napadení svého partnera/ky.

Tabulka 5. „Myslíte si, že byste byl/a někdy schopen/-na fyzického napadení svého manžela/ky, popř. partnera/ky?“ (v %)

	muži	ženy
ne, nikdy	47,8	43,2
možná, ve výjimečných případech	19,3	22,8
někdy asi ano	1,9	2,5
už se mi to stalo	29,0	30,2
neodpověděl	1,9	1,2
N	414	486

Zdroj: Anketa 1999.

Zdá se, jakoby společnost byla rozdělena na dvě části – jedna tuto možnost kategoricky či „téměř kategoricky“ odmítá, druhá říká, že „už se to stalo“. Dotázaných, kteří uvedli, že fyzicky napadli svého manžela/ku, popř. partnera/ku, přitom byla téměř třetina a je zajímavé, že struktura odpovědí u mužů a žen je zde téměř shodná.

Vezmeme-li v úvahu na jedné straně podstatné rozdíly mezi postoji mužů a žen v přisuzované míře „násilnosti“ domácích útoků a na straně druhé téměř shodné rozložení odpovědí u obou pohlaví v tabulce 6, mohou nás v této souvislosti napadnout dvě skutečnosti. Muži – v porovnání s ženami – mají subjektivní hranici fyzického napadení „posunutou“ a „běžné“ potyčky do projevů fyzického násilí nezahrnují – což by také úzce souviselo s jejich obecně vyšší tolerancí k násilným formám chování mezi partnery. Nebo je možné, že ačkoli v obecném smyslu nepovažovali muži dané druhy napadení za násilné tak často jako ženy, bráno „adresně“ („...schopen napadení svého partnera/ky...“), jejich postoje se „zmírnily“. V každém případě je zajímavé, že odlišné vnímání různých forem násilného chování u mužů a žen ve smyslu větší tolerance násilí ze strany mužů se projevilo pouze v jejich obecných postojích (obecně: chování „mezi partnery“) – pokud byla vzata do úvahy konkrétní nebo i potenciální osoba (manželka nebo partnerka), postoje mužů od postojů žen nijak výrazně neodlišovaly.

Struktura připouštěných důvodů vedoucích k fyzickému násilí směřovanému k partnerovi/partnerce tvoří další z přístupů k analýze postojů k domácímu násilí. Nejčastějším důvodem vedoucím k fyzickému útoku na partnera/ku, které dotazovaní připouštěli, jsou důvody spojené se „sebeobranou“ („partner začne s agresí jako první“). Dalšími poměrně frekventovanými důvody byly „dlouhodobá krize páru“ a „nevěra partnera/ky“. Ženy ještě poměrně často uváděly i „slovní útoky ze strany partnera“ a „nevhodné chování partnera“. Všechny tyto důvody připouštějí ženy častěji než muži, největší rozdíl v odpovědích mezi oběma pohlavími však je v případě obranných důvodů („partner začne s agresí jako první“). Tato skutečnost stojí za podrobnější zmínku: ženy se domnívají, a to daleko častěji než muži, že jejich potenciální fyzický útok na svého partnera by byl s největší pravděpodobností zapříčiněn jeho agresí. Je přitom zajímavé, že tyto představy do značné míry korespondují s realitou: jak již bylo řečeno, výrazná většina fyzických napadení ze strany manželek/partnerek je skutečně její obrannou reakcí. I – ve srovnání s muži – vysoký podíl žen, které považují „slovní útoky ze strany partnera“ za možnou příčinu agrese, je zajímavě propojen s „realitou“: psychologický nátlak je totiž daleko častější ze strany mužů-partnerů a právě toto „slovní ponižování“ je velmi často důvodem k agresí obranného typu.

Nemalý podíl žen i mužů připouští jako důvod fyzického napadení partnera/ky rovněž „podráždění, stres“ a „vliv alkoholu, drog“. O stresových faktorech jakožto čas-
tých katalyzátorech napětí a domácích útoků mezi partnery se ještě zmíníme. Již zde je
však vidět, jak významnou úlohu tyto jevy hrají v postojích a představách lidí, v soudobé
společnosti a jejích kulturních vzorcích.

Tabulka 6. *„Pokud alespoň trochu připouštíte, že byste byl/a schopen/-na fyzického napadení
manžela/ky, partnera/ky, dovedete si představit důvod, který by k tomu mohl vést?“
(v %)*

	připouští		nepřipouští		netýká se		neodpověděl	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
„nevhodné chování“ partnera/ky	16,4	21,8	48,8	47,1	12,3	11,1	22,5	20,0
nevěra partnera/ky	26,8	27,4	37,9	41,2	12,1	11,3	23,2	20,2
slovní útoky ze strany partnera/ky	18,4	27,4	48,1	40,9	11,1	11,1	22,5	20,6
dlouhodobá krize páru	23,4	30,5	42,0	37,2	11,6	11,9	22,9	20,4
„nesplněné úkoly“	1,9	1,4	63,5	66,9	11,4	10,7	23,2	21,0
podráždění, stres (např. ze zaměstnání)	11,6	10,7	53,9	58,4	11,6	10,3	22,9	20,6
vliv alkoholu, drog	14,3	14,0	49,8	50,8	12,6	14,6	23,4	20,6
partner začne s agresí jako první	29,0	41,6	37,7	27,8	11,1	10,9	22,2	19,8
nemusí být žádný důvod	1,0	1,2	64,3	66,3	11,1	11,3	23,7	21,2

Zdroj: Anketa 1999.

Výchova dětí: postoje k fyzickým trestům

Analýza postojů k tělesným trestům dětí přináší do zkoumané problematiky další úhel
pohledu. Tělesné tresty jsou v našich podmínkách natolik běžnou součástí výchovy, že
nad jejich existencí a potenciálním včleněním do výchovných praktik se obecně názorové
vědomí nepozastavuje, ani tyto otázky nijak neřeší. Je na místě zde uvést, že v roce 1975
85 % Američanů odpovědělo, že fyzické tresty jsou „správnou a přirozenou součástí vý-
chovy dětí a dospívajících“ [Gelles a Strauss 1988: 163]. Právě z toho důvodu je však
zajímavé podívat se na tyto postoje důkladněji. V naší analýze jsme vyčlenili různé подо-
by fyzického trestání dětí a zkoumali jsme, jak je česká společnost ve svém základu vní-
má a jaký jim přisuzuje charakter.

Můžeme předpokládat, že konkrétní postoje k jednotlivým formám trestů vyjádřené
jedním ze tří výroků („je to násilí“, „jen když je to častěji“, „není to násilí“) u dané osoby
do značné míry korelují s vnímáním typu trestu jako takového – jeho pozitivního (jedinec
ho spíše neodmítá) či naopak negativního (jedinec ho spíše odmítá) účinku, míry „přiro-
zenosti“ či „normálnosti“. Je jasné, že distribuce postojů k daným formám trestů odráží
zejména stupeň jejich obecné závažnosti či „tvrdosti“. Je však zajímavé, že i u těch trestů,
které jsou svou povahou poměrně „tvrdé“ („odpírání jídla“, „tahání za vlasy“, „výprask“,
„bolestivé sevření“), určitá poměrně velká skupina respondentů volila variantu „není to
násilí“, přičemž častěji to byli muži než ženy. Lze usoudit, že postoje patrně části českých
občanů i k těžším formám tělesných trestů jsou spíše příznivé – společnost jim ve svém
základu nepřisuzuje násilný charakter a s velkou pravděpodobností jsou vnímány jako
více méně přirozená součást výchovy.

Tabulka 7. „Uved'te, prosím, které z následujících podob trestání dětí považujete za „násilí“?“ (v %)

	je to násilí		jen když je to častěji		není to násilí		neodpověděl	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
naplácání rukou „přes zadek“	4,0	4,9	27,2	30,3	68,3	64,5	0,4	0,3
pohlavek	7,5	7,9	37,0	39,9	55,1	52,0	0,4	0,1
facka	40,0	42,0	44,9	49,2	14,5	8,6	0,6	0,1
bití rukou (kromě hlavy)	47,0	49,5	44,2	44,7	8,2	5,2	0,6	0,6
výprask nějakým předmětem (rákoska, řemen...)	41,8	50,2	46,1	42,3	11,4	7,3	0,7	0,1
klečení v koutě	27,5	34,1	33,4	35,8	38,5	29,5	0,6	0,6
bolestivé sevření paže, krku, jiné části těla	62,0	70,6	28,4	24,6	8,7	4,6	0,9	0,1
tahání za vlasy	66,2	68,3	25,3	26,2	7,9	5,2	0,6	0,3
zamykání v místnosti	51,8	64,1	29,8	23,5	17,8	12,1	0,6	0,3
zákaz vycházení-domácí vězení	14,1	14,0	38,5	43,2	47,0	42,5	0,4	0,3
„zakazování televize“	8,1	6,9	23,8	24,1	67,5	68,9	0,6	0,1
odpírání zájmů, zálib či volného času „za trest“	17,7	20,6	36,2	37,4	45,6	41,9	0,6	0,1
odpírání jídla „za trest“	65,1	67,2	23,7	24,7	10,3	7,9	0,9	0,1

Zdroj: „Rizika 1999“.

Prisouzení „násilného“ charakteru jednotlivým trestům se dosti výrazně liší u mužů a u žen. Obecně se dá říci, že muži se častěji než ženy ve svých postojích projevují jako ti, kdo zmíněné podoby trestání dětí vnímají jako více „přirozené“. U většiny ze všech zmíněných forem trestů vnímaly ženy daný trest jako „násilí“ ve srovnání s muži relativně častěji.¹⁰ Největší rozdíly v názorech mezi muži a ženami jsme zjistili v případech „klečení v koutě“, „zamykání v místnosti“, „výprask předmětem“, „facka“, „bolestivé sevření“ – zejména tyto formy trestů vnímají muži jako viditelně méně násilné než ženy.

Stejně jako v případě násilí mezi partnery se postoje k fyzickým trestům a vnímání jejich charakteru významně diferencují rovněž podle stupně dosaženého vzdělání: u většiny podob trestů, vyjma „nejlehčích“ forem, spolu se stoupajícím vzděláním klesá tolerance k jejich užívání. Tyto tendence jsou zřetelné u obou pohlaví a nejvíce u vážnějších či méně obvyklých forem trestů: „zamykání v místnosti“, „odepírání jídla za trest“, „odepírání zájmů“, „bolestivé sevření“.¹¹

Divergenci postojů podle stupně dosaženého vzdělání lze stejně jako v případě napadení v rámci partnerských dvojic demonstrovat pomocí analýzy variance. Zmiňované formy trestů lze podle jím prisouzené „míry násilnosti“ (tři úrovně viz tabulku 8) na základě faktorové analýzy seskupit do tří hlavních skupin.

¹⁰ Zatímco 14,5 % mužů nepovažuje „facku“ za násilí, ten samý názor má jen 8,6 % žen.

¹¹ Např. „zamykání v místnosti“ považuje za násilí 46,6 % mužů se základním vzděláním, ale již 65,1 % mužů vysokoškoláků, u „odepírání jídla“ je trend ještě výraznější – za násilí jej každý druhý muž se základním vzděláním oproti cca 73 % vysokoškoláků.

Tabulka 8. Faktorové zátěže pro jednotlivé podoby napadení, rotované řešení

	faktor 1	faktor 2	faktor 3
zákaz televize	0,833031		
zákaz vycházení	0,812709		
odepírání zájmů	0,779863		
klečení	0,545625	0,269802	0,350799
pohlavek		0,804087	
naplácání		0,76983	
facka		0,666223	0,364668
výprask		0,625577	0,257419
úderý jinam		0,572383	0,447963
tahání za vlasy			0,755065
sevření části těla			0,74174
zamykání v místnosti	0,463148		0,637885
odepírání jídla	0,431689		0,553248

Poznámka: Analýza hlavních komponent, rotace Varimax s Kaiserovou normalizací. Uvedeny jsou jen faktorové zátěže větší než 0,25.

Jednotlivé položky sytí tři faktory podle následujícího schématu:

1. faktor: „psychické tresty“ (zákaz TV, zákaz vycházení, odepírání zájmu, klečení);
2. faktor: „tělesné tresty“ (pohlavek, naplácání, facka, výprask);
3. faktor: „těžší tresty“ (tahání za vlasy, sevření části těla).

Poznámka: Stejně jako v případě napadení mezi partnery, ani zde nepředstavují tyto tři faktory „stupnici vážnosti trestů“, avšak jsou každý o sobě specifickým vyjádřením charakteristik určitého typu.

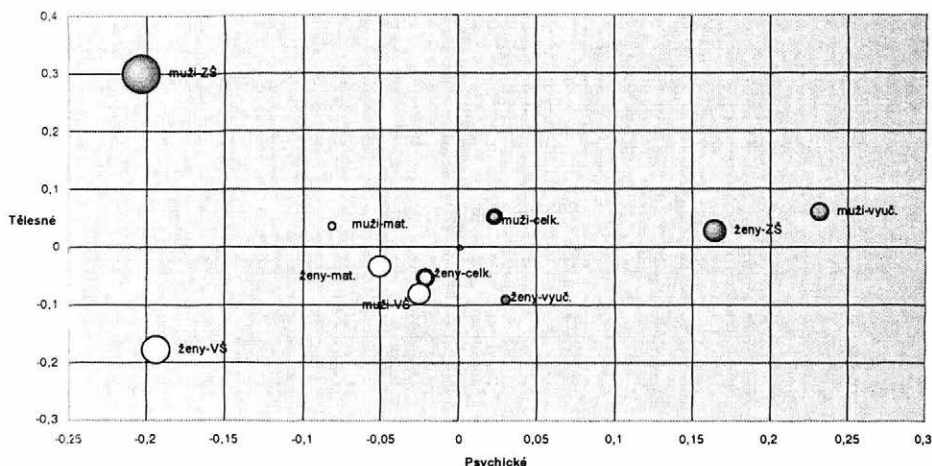
Položky „zamykání v místnosti“ a „odepírání jídla“ sytí první i třetí faktor, „úderý jinam než do hlavy“ druhý i třetí faktor. Tyto formy trestů tak jednoznačně nespádají ani do jedné ze skupin – tato skutečnost a jejich orientace vzhledem ke třem základním liniím jsou však neméně zajímavé.

Multivariační analýza umožňuje opticky znázornit postojové diference podle vzdělání a pohlaví jednotlivce (obrázek 2).

Tabulka 9. Postoje k trestání dětí
průměrné faktorové skóry podle pohlaví a vzdělání respondenta

	faktor 1		faktor 2		faktor 3	
	muži	ženy	muži	ženy	muži	ženy
základní vzdělání	-0,20397	0,299738	0,724727	0,163555	0,026932	0,232985
vyučení	0,231744	0,060279	0,166752	0,030562	-0,09097	0,045255
maturita	-0,08135	0,035568	-0,01318	-0,05081	-0,0334	-0,1844
vysokoškolské	-0,02516	-0,08092	-0,17636	-0,19336	-0,17679	-0,34828
celkem muži	0,023132		0,052616		0,09226	
celkem ženy		-0,0213		-0,05392		-0,09924
Celkem		0,000866		-0,00078		-0,00371

Obrázek 2. Postoje k trestání dětí – vzdělání

Poznámky: Osy představují faktory tolerance k psychickým (osa x, první faktor), tělesným (osa y, druhý faktor) a těžším (velikost „bubliny“, třetí faktor) formám trestů. „Bubliny“ představují jednotlivé skupiny dotazovaných a jejich umístění v postojové struktuře: znázorňují průměrné faktorové skóre pro jednotlivé faktory za konkrétní skupinu jedinců. Čím vyšší jsou hodnoty faktorových skóre, tím více jsou zobrazeny skupiny respondentů tolerantní k daným skupinám trestů.

Bílá barva „bublin“ představuje záporné hodnoty průměrného faktorového skóre. Tučně ohraničené „bubliny“ prezentují postoje mužů a žen celkem, tzn. za všechny vzdělanostní skupiny.

Vcelku jednoznačná souvislost mezi stupněm dosaženého vzdělání a postojovými orientacemi ke třem hlavním druhům trestů je patrná u žen: obecně nejvíce tolerantní k dané problematice jsou ženy se základním vzděláním, zatímco na druhý konec spektra se řadí ženy vysokoškolačky.

U mužů je tato základní tendence dosti narušena:

- Zejména muži se základním vzděláním představují poměrně svébytnou skupinu: ve svých postojích nejvíce ze všech skupin odmítají (považují je za nejvíce „násilné“) tresty na psychické bázi, zatímco k lehčím i těžším formám fyzických trestů jsou relativně nejvíce tolerantní. Jejich pozice se výrazně odlišuje od postavení žen se základním vzděláním.
- Výrazně nejlépe přijímají psychické tresty muži, kteří jsou vyučeni, a to jak v rámci mužské populace, tak ve srovnání s ženami všech vzdělanostních kategorií.
- Muži s vysokoškolským vzděláním jsou sice relativně málo tolerantní k „těžkým“ i „tělesným“ trestům, v případě postojů k psychickým formám jsou však tolerantnější než muži s maturitním vzděláním.

V této souvislosti je zajímavá zejména výrazně odlišná pozice mužů se základním vzděláním a vyučených, která se týká především postojů k psychickým formám trestů. V této otázce – přisouzení násilného charakteru psychickým formám trestů – se nejméně vzdělaní muži velmi blíží postavení žen vysokoškolaček, dokonce je ve smyslu nižší tolerance o něco předstihují.

Divergence postojů podle vzdělání obecně signalizuje, že spolu se zvyšujícím se vzděláním zpravidla stoupá schopnost reflektovat danou problematiku a uvědomovat si její složitost. Dá se předpokládat, že vzdělanější lidé o celé oblasti více přemýšlejí a lépe si uvědomují její různé aspekty: průvodní jevy i možné důsledky, které s sebou přináší. Jak však ukázala hlubší analýza, tato na první pohled přímá souvislost má mnoho dílčích aspektů, které do obecného schématu příliš nezapadají. V tomto smyslu problematickou kategorií přitom tvoří hlavně mužská část populace, jejíž postoje se výrazně častěji než u žen odchyľují od vytyčené tendence.

Stresové faktory jakožto katalyzátory agrese

Jak již bylo řečeno, rodina je institucí s vysokým stupněm intimity. Právě tato intimita však na druhé straně přispívá k eskalaci konfliktů a agrese. Tytéž charakteristiky, které „dělají“ rodinu intimním společenstvím vzájemně nejbližších lidí, zároveň často nastolují konfliktní prostředí: dlouhý čas, který tráví členové rodiny pohromadě, značný rozsah interakcí, podrobná znalost sociální biografie ostatních členů rodiny, jejich povahových vlastností („silné“ a „slabé“ stránky) – to vše představuje potenciální „explozi“ konfliktu. V rodině se navíc neustále odehrává spousta rozhodovacích procesů (od běžných každodenních až po důležitá životní rozhodnutí), které mohou členy rodiny zatěžovat rizikem možné „prohry“ a touhou po dosažení lepšího postavení, větší autority v rámci rodinných vztahů. Vyšší či menší odpovědnost za ostatní členy rodiny a závazek je sociálně, kulturně či eticky ovlivňovat (zodpovědnost za socializaci potomků), věková nevyrovnanost jednotlivých členů rodiny (dětí vs. rodiče, popř. prarodiče) a existence partnerské dyády jakožto „řídící a rozhodovací jednotky“ v rodině (jeden muž a jedna žena dělící se společně o pravomoci, povinnosti a odpovědnost)¹² – to vše implikuje vysoce specifický charakter rodinných vztahů, nepodobný jakékoli jiné sociální instituci. Navíc, sociální role, odpovědnost a povinnosti jsou primárně odvozovány z pohlaví a věku daného jedince – a ačkoli se některé teorie kloní v této souvislosti k biologickému determinismu¹³ [Gelles a Harrop 1989], není pochyb, že věková a genderová podmíněnost rodinných rolí je do značné míry produktem sociální organizace.

Je zřejmé, že charakter rodinného uspořádání implikuje snadný vznik stresového prostředí. Někdy je tento stres přirozenou součástí vývoje a patří k jednotlivým rodinným etapám (narození dítěte, dospívání potomků, nemoc, stáří, smrt), někdy je přinášen „zvenci“ v podobě ztráty zaměstnání, potíží se školním prospěchem, šikany, rozporů na pracovišti apod. Členové rodiny přitom stále očekávají od ostatních blízkých rodinných příslušníků v zásadě podporující chování ve smyslu „lásky a porozumění“ – a pokud tyto

¹²⁾ Srv. s odlišným případem manažera řídícího firmu.

¹³⁾ Sociobiologické teorie se pokoušejí vysvětlit domácí násilí na základě genetických podmínek: děti, které nejsou vlastními potomky svých rodičů, jsou ve větším nebezpečí, že budou týrány nebo usmrceny než děti vlastní. Násilí mezi partnery je pak vysvětlováno snahou mužů o kontrolu sexuality jejich partnerek – snahou o snížení rizika nevěry, a tím o zvýšení pravděpodobnosti narození vlastního potomka [Smuts 1992].

potřeby nejsou uspokojeny, hladina stresu, se kterou se rodina musí vypořádat, se může za koexistence vnějšího stresového faktoru rapidně zvýšit [viz Dobash a Dobash 1979, Dobash et al. 1992]. Tytéž faktory mohou nejen přispět ke zvýšení stresu v rodině, ale mohou také zapříčinit to, že stres přeroste v násilné chování vůči (některým) členům rodiny. Z toho implicitně vyplývá, že ne pouze psychické individuální atributy (např. nadměrná agresivita či naopak zvýšená submisivita) jsou příčinami vzniku domácího násilí – ale struktura moderní společnosti a její vlivy vznik tohoto násilí umožňuje a v jistém smyslu podporuje [Gelles a Straus 1988: 81].¹⁴

Jaký je profil rodiny, ve které se odehrává domácí násilí? Dřívější studie se zaměřovaly především na individuální osobnostní charakteristiky daného jedince [Gelles 1980]. Agresori byli popisováni jako sadomasochističtí jedinci s nízkým stupněm sebevládní, egocentrici, hypersenzitivní, narcističní atd. Později vědci akcentovali spíše sociální a sociálně psychologické faktory, jako je příjem, vzdělání, věk, míra stresu a sociální izolace [Gelles 1980]. Někteří badatelé kladou značný důraz rovněž na předchozí zkušenosti s domácím násilím. Tyto rozdílné přístupy nevedou vždy ke shodným výsledkům – ale existuje fakt, na kterém se shodují všichni badatelé bez výjimky: jevy domácího násilí, jejich vznik a rozvoj, jsou svázány s množstvím rizikových faktorů, ze kterých je však žádný nevysvětluje jednoznačně a jako samostatně působící – ať již jde o psychotickou osobnost jedince, dřívější zkušenost s násilím, sociálně-ekonomickou situaci rodiny či stresové faktory. Pokusme se nyní jmenovat důležité *sociální* „rizikové faktory“ přispívající (ačkoli jej, jak již bylo řečeno, nedeterminují) ke vzniku násilných vzorců chování v rámci rodiny:

– ztráta zaměstnání nebo déletrvající nezaměstnanost jednoho nebo obou z rodičů (partnerů), nepříznivá finanční situace rodiny, obavy ze zhoršení ekonomické situace rodiny, hrozící chudoba;

¹⁴ V této souvislosti nelze nepřipomenout tzv. „Strain theory“ v kriminologii, jejímiž klasiky jsou již Merton, Cohen či Ohlin [viz Agnew 1991, srv. též Cohen 1965, Merton 1938]. Podle ní disjunkce mezi aspiracemi (resp. očekáváními) dosáhnout určitých cílů (spojených s prestiží a celkovým socio-ekonomickým statusem) a aktuálními „výsledky“ či reálnou situací, která těmto aspiracím neodpovídá, způsobuje bázi pro sklon k delikvenci. Jedinci jsou silně motivováni snížit zmíněný rozpor a frustraci (dlouhotrvající a silné emoce, jako jsou hněv, nespokojenost, zklamání, smutek), kterou způsobuje, přičemž jednou z možností, jak toho dosáhnout, je právě delikventní chování. Psychologická literatura a literatura týkající se stresu a stresových faktorů však uvádí, že zmíněný „strain“ zahrnuje více než jen snahu o dosažení aspirovaných či „očekávaných“ cílů: zahrnuje rovněž situace, kdy jedinec utrpí ztrátu tzv. „pozitivně hodnocených stimulů“, jako je např. smrt blízké osoby, vážná nemoc, rozchod s partnerem, rozvod rodičů, vyloučení ze školy apod., nebo naopak – a to je zde důležité – dostane se do kontaktu s negativními či „škodlivými stimuly“. Těmito negativními podněty mohou být např. nevhodné zacházení ze strany rodičů, zanedbání péče, různé formy viktimizace, ale i fyzické tresty, špatné vztahy s rodiči či s vrstevníky, špatný prospěch ve škole, urážky, posměch (řadí se sem rovněž ekologické faktory, jako je nadměrný hluk, horko, přelidněný prostor aj.). Jelikož tyto stimuly jsou jedním ze zdrojů „strainu“, v současné době se zkoumá především jejich vliv na kriminalitu mladistvých. Poslední studie přitom naznačují existenci kauzálního vlivu těchto negativních stimulů na vznik delikventního chování (spíše než v obráceném směru) [Agnew 1996: 155].

- inkonzistence sociálního statusu (většinou nesoulad mezi vysokým stupněm dosaženého vzdělání a zaměstnáním s nízkou prestiží či špatným finančním ohodnocením), zpravidla týká-li se muže-manžela (zvyšuje jeho frustraci);¹⁵
- dětská zkušenost s domácím násilím, ať již vlastní, nebo prostřednictvím pozorování násilného chování v rodině. Přitom výzkumy ukazují, že *pozorování* násilných útoků mezi vlastními rodiči má při vzniku a rozvoji domácího násilí v dospělosti větší váhu než vlastní přímá zkušenost s násilím [Gelles a Straus 1988: 91]. Pokud dítě má přímou či nepřímou zkušenost s násilím v rodině, je velká pravděpodobnost, že jej zařadí do přípustných a morálně „nezávadných“ vzorců chování: v dospělosti, při nutnosti vypořádat se s nějakým druhem stresové situace pak tento vzorec – pokud selžou jiné prostředky – pravděpodobně použije.¹⁶

V souvislosti s příčinami a rizikovými faktory domácího násilí jsme zkoumali, jaké jsou představy a postoje českých občanů v otázce možných důvodů, které by mohly vést k fyzickému napadení partnera – o těchto důvodech jsme se již zmiňovali. Zde však můžeme poznamenat, že ani postoje české veřejnosti se nepřiklánějí k existenci jednoho či dvou hlavních (objektivních) faktorů podílejících se na vzniku domácího násilí: struktura potenciálních důvodů (tabulka 6) – ačkoli není úplně vyrovnaná – zřejmě nepoukazuje na jednoznačné postoje. Výpovědi respondentů se nepřiklánějí k existenci několika jasně určených objektivních příčin vzniku násilných útoků mezi partnery, ale vykazují poměrně široký rozptyl odpovědí-potenciálních příčin konfliktu. Tyto potenciální důvody přitom častěji reflektují určitou širší sociální situaci rodiny (dlouhodobá krize páru, nevěra, ale i stres ze zaměstnání) než konkrétní akt (nevhodné chování partnera, nesplněné úkoly). (I když nejvíce zastoupenou, tak velmi specifickou položku tvořilo „partner začne s agresí jako první“ – tu nezařazujeme ani do jedné ze skupin.) Můžeme se tak domnívat, že společenské vědomí vnímá projevy domácího násilí spíše jako reakci na děletrvající „stav rodinného prostředí“ než na okamžitý čin.

Závěr

Pokusili jsme se načrtnout některé aspekty související s problematikou domácího násilí, a to jak teoretické, tak empirické.

Kulturně-sociální podmíněnosti problematiky domácího násilí a postojových orientací zvláště, jsou velmi významnou součástí studia celé oblasti. Vše nasvědčuje tomu, že „psychiatrický přístup“ zaměřený na analýzu osobností-aktérů je pouze jedním a nutně omezeným nástrojem studia této složité problematiky. Rodina jakožto instituce vytvářející krajně specifické „sociální prostředí“ je kontextem, ve kterém se vše odehrává, a kterému je tak nutno věnovat pečlivou pozornost v mnoha aspektech (přístup „sociálně-psychologický“). Ještě širší rámec pak představuje společnost jako celek: až tento socio-

¹⁵) Tzv. „Resource Theory“: muž-manžel aspirující na dominantní postavení v rodině, avšak disponující nedostatečnými „zdroji“ v podobě nízkého sociálního a ekonomického statusu a nedostatečných interpersonálních „kvalit“ může zvolit násilné chování jakožto strategii vedoucí k dosažení dominantní pozice [Gelles 1998: 197].

¹⁶) Tzv. teorie sociálního učení [Gelles 1998: 196]. Podobné výsledky poskytuje studium vzniku delikventního chování u adolescentů: klíčovým faktorem je zde vztah a přátelení se s delikventními vrstevníky: „vystavení“ normám a modelům delikventního chování několikanásobně zvyšuje pravděpodobnost internalizace těchto norem a osvojení příslušných modelů chování. [Agnew 1996: 162].

kulturní makro pohled zřejmě poskytuje dostatek metodologických nástrojů a hlavně dostatečný prostor pro hlubší analytické postupy. Studium „stresu“ a „Strain theory“ je jedním z příkladů širších souvislostí, které se problematiky domácího násilí týkají, a které prostupují všemi třemi zmíněnými úrovněmi – právě v té nejvyšší je však zpravidla nutné hledat jejich počátek.

Zatímco v mnoha vyspělých zemích mají výzkumy týkající se domácího násilí poměrně zavedenou tradici (především anglosaské země), u nás se stále jedná spíše o téma „specifické“. Cílem našeho šetření tudíž bylo pokusit se odhadnout některé základní trendy této problematiky a udělat tak první krok k následným komparativním analýzám; z důvodu poměrné rozsáhlosti celého projektu jsme se zde zaměřili především na *postojové orientace*.

Z výpovědí respondentů týkajících se zkušeností s domácím násilím mezi partnery vyplývá jeden obecný a zřetelný trend: toto násilí v české společnosti existuje v relativně vysoké míře ve fyzické i v psychické rovině a je uplatňováno především ze strany mužů-partnerů, popř. manželů. Podíl žen, které mají zkušenost s nějakým druhem fyzického, psychického, či sexuálního nátlaku ze strany vlastního partnera, je zřejmě vysoký. Nemusí přitom jít ani zdaleka o „těžké“ formy útlu, které občas vyjdou najevo prostřednictvím médií, ale spíše o chování, které je mnohými muži a taktéž (a to je důležité) i mnohými ženami vnímáno jako víceméně „přirozené“. Zdá se, že tolerance k násilnému chování mezi partnery je v postojích české společnosti dost vysoká. Taktéž v otázce výchovy dětí, konkrétně tělesných trestů, jsme se setkávali se spíše tolerantními postoji.

Ačkoli většina vnímala analyzované podoby chování (jak v případě trestů, tak napadení mezi partnery) jako „násilné“ (dá se tudíž předpokládat, že je spíše odmítá?), u každé z nich existuje nezanedbatelná skupina těch, kteří je za násilí nepovažují nebo jen v určitých situacích. Je přitom zajímavé, že ačkoli ženy obecně vnímaly uvedené formy chování jako méně „přirozené“ (přisuzovaly jim častěji násilný charakter) než muži, i u nich vždy existuje jistý podíl těch, které uvedenou formu chování jako násilí nevnímají, a to přesto, že je nejčastěji namířeno právě proti ženské části populace.

Postoje k problematice domácího násilí a jejím různým dimenzím výrazně ovlivňuje vzdělání jednotlivce. Obecně se dá říci, že osoby s nižším vzděláním relativně méně často deklarují násilný charakter daného chování (jak v případě výchovy dětí, tak u násilí mezi partnery). Jak jsme však ukázali, tato tendence neplatí jednoznačně v různých rovinách zkoumaného jevu a má poněkud odlišný charakter v případě mužů a žen. Blíže linii „čím vyšší vzdělání, tím nižší tolerance k různým podobám násilného chování“ (mezi partnery i ve vztahu rodič-dítě) se zdají být spíše ženy než muži.

Analýza postojů k domácímu násilí odhalila některé skryté dimenze celé problematiky, poukázala na její složitost a poskytla výchozí bod pro další zkoumání. Kulturně-sociální a ekonomický kontext působící na utváření kulturních vzorců každé společnosti jakožto rámec postojových orientací svázaných s danou problematikou může být jedním z nich, jejich porovnání v interkulturním měřítku pak dalším.

SIMONA VYMĚTALOVÁ ukončila v roce 1997 studium demografie na Přírodovědecké fakultě Univerzity Karlovy, v roce 1998 absolvovala studium sociologie na Filozofické fakultě UK. V současné době je studentkou doktorandského programu sociologie na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy, kde se zabývá tématem násilí v rodině. Od roku 1998 je zaměstnána v Sociologickém ústavu Akademie věd, kde se specializuje na demografické a rodinné chování

obyvatelstva. Současně je od roku 1998 zaměstnána v Ústavu pro informace ve vzdělávání, kde se věnuje sociologickým aspektům vzdělávání a trhu práce.

Literatura

- Agnew, R. 1991. „Strain and Subcultural Crime Theory.“ Pp. 47-87 in *Criminology: A Contemporary Handbook*, ed. by J. Sheley. Belmont, CA: Wadsworth.
- Agnew, R. 1996. „Foundation for a General Strain Theory of Crime and Delinquency.“ Pp. 149-170 in *Readings in Contemporary Criminological Theory*, ed. by P. Cordella and L. Siegel. Boston, MA: Northeastern University Press.
- Ardovini-Brooker, J., S. Caringella-MacDonald 2000. „Sexual Violence and Media Coverage of Rape: Patterns of Vilification in Light of the Anti-feminist Backlash.“ Prezentováno na *American Society of Criminology Meeting*, San Francisco.
- Baba, Y. 2000. „The Question of Mutual Victimization in Marriage Revisited: A Case of Vietnamese Couples.“ Prezentováno na *American Society of Criminology Meeting*, San Francisco.
- Cascardi, M., K. D. O'Leary 1992. „Depressive Symptomatology, Self-Esteem and Self-Blame in Battered Women.“ *Journal of Family Violence* 7(4): 249-259.
- Cohen, A. K. 1965. „The Sociology of the Deviant Act: Anomie Theory and Beyond.“ *American Sociological Review* 30: 5-14.
- Dobash, R. E., R. Dobash 1979. *Violence Against Wives*. New York: Free Press.
- Dobash, R. P., R. E. Dobash, M. Wilson, M. Daly 1992. „The Myth of Sexual Symmetry in Marital Violence.“ *Social Problems* 39: 71-91.
- Gelles, R. J. 1980. „Violence in the Family: A Review of Research in the Seventies.“ *Journal of Marriage and the Family* 42: 873-885.
- Gelles, R. J. 1998. „Family Violence.“ Pp. 178-206 in *The Handbook of Crime and Punishment*, ed. by M. Tonry. New York: Oxford University Press.
- Gelles, R. J., J. W. Harrop 1989. „Violence, Battering, and Psychological Distress Among Women.“ *Journal of Interpersonal Violence* 4: 400-420.
- Gelles, R. J., M. A. Straus 1988. *Intimate Violence*. New York: Simon and Schuster.
- Johnson, H., V. P. Bunge 2000. „Prevalence and Consequences of Spousal Assault in Canada.“ Prezentováno na *American Society of Criminology Meeting*, San Francisco.
- Kingsnorth, R., R. MacIntosh 2000. „Domestic Violence: The Role of Racial/Ethnic Dyads in Prosecutorial Decision-Making.“ Prezentováno na *American Society of Criminology Meeting*, San Francisco.
- Merton, R. 1938. „Social Structure and Anomie.“ *American Sociological Review* 3: 672-682.
- Mirrlees-Black, C. 1999. „Domestic Violence: Findings from a New British Crime Survey Self-completion Questionnaire.“ *Home Office Research Study* 191. London: Home Office.
- Onyeozili, E. C. 2000. „Spousal Abuse: A Cross-cultural Comparative Study.“ Prezentováno na *American Society of Criminology Meeting*, San Francisco.
- Smuts, B. 1992. „Male Aggression Against Women: An Evolutionary Perspective.“ *Human Nature* 3: 1-44.
- Straus, M. A., R. J. Gelles 1986. „Societal Change in Family Violence from 1975 to 1985 as Revealed in Two National Surveys.“ *Journal of Marriage and the Family* 48: 465-479.
- Tjaden, P., N. Thoennes 2000. „Prevalence and Consequences of Male-to-Female and Female-to-Male Partner Violence as Measured by the National Violence Against Women Survey.“ *Violence Against Women* 6(2): 142-161.
- Worden, A. P., B. E. Carlson 2000. „Public Support for Criminal Justice Interventions in Domestic Violence.“ Prezentováno na *American Society of Criminology Meeting*, San Francisco.

